

MONDROS MÜTAREKESİ'NDEN SONRA YAŞANAN ÖNEMLİ BİR PROBLEM: TÜRK VE ERMENİ YETİMLERİ SORUNU

Yard. Doç. Dr. Bülent BAKAR*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı esnasında ailelerini kaybeden binlerce çocuk, devlet için sosyal bir sorun oluşturmuştur. Savaş süresince yetim sayısının sürekli artması üzerine yetimhaneler bir süre sonra yetersiz kalmaya başlamıştır. Hükûmet, yeni tedbirler almak zorunda kalmış, Türk ve Ermeni yetimler barınabilmeleri için Müslüman ailelerin yanına yerleştirilmiş ve ihtiyaçları için tahsisat ayrılarak her ay bu ailelere gönderilmiş, yani bir nevi bu biçare çocuklara baktırılmıştır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra hükûmet vilâyetlere gönderdiği tebliğatlarla yetimhanelerde ve müslüman ailelerin yanındaki Hristiyan çocukların akrabalarına veya bağlı oldukları cemaatlere teslim edilmesini istemiş ve bu konunun üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bu dönemde yetimlerin cemaatlerine teslimi aşamasında önemli sıkıntılar söz konusu olmuştur. Aslen Türk olan bazı yetimlere Hristiyan yetimi olduğu iddiası yapılmış, kamuoyunu oldukça üzen bir süreç yaşanmıştır. Makalenin konusunu bu süreç oluşturmuş ve arşiv belgeleri ile basından yararlanılarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Mütareke, Darüleytam, Türk, Ermeni, Yetim.

* Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

**AN IMPORTANT QUESTION OCCURED AFTER MONDROS
ARMISTICE: THE QUESTION OF TURKISH AND
ARMENIAN ORPHANS**

ABSTRACT

Thousands of children, lost their families, during the First World War, became a very serious problem for the State. Due to continuous increase in the number of orphans, orphanages became insufficient. The government had to take new precautions and sent the orphans to the Muslim families with an allowance for their necessities.

After Mondros Armistice, the government ordered the wilayats (governorates) to deliver the orphans who stay in the orphanages and with the Muslim families, to their relatives or communities. The delivery process was very suffering. Some of Turkish orphans, was requested by the Christian communities with a claim that they were Christian in origin. The article intends to analyze the process, using archival material and the press.

Key Words

Armisticce, Orphanage, Turkish, Armenian, Orphan.

Birinci Dünya Savaşı esnasında ailelerini kaybeden çocukların korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması önemli bir mesele olmuştur. Yetimlerin güvenli ve sağlıklı bir ortamda bulunabilmeleri için tedbir alınmaya çalışılmıştır. Savaş ortamının vahametini anlamak açısından şu bilgiyi vermekte fayda vardır. 1914-1918 yılları arasında açlık ve hastalık gibi nedenlerle sadece İstanbul'daki çocuk ölümü sayısı 24.279 olmuştur. İstanbul'da böyle bir tablo yaşanırken Anadolu'daki Türk ve Ermeni yetimlerin durumunun zorluğunu anlamak güç değildir¹. Hükûmet, yetimlerin sorunlarını çözmek için gayret sarf etmiştir. Yetimler arasında en büyük sayıyı kuşkusuz Anadolu'da yaşanan kargaşa esnasında ailelerini kaybeden Türk ve Ermeni yetimleri tutmaktaydı. Vilâyetlere gönderilen yazılarla tehcir esnasında ailelerini kaybeden Ermeni çocuklarının yetimhanelere yerleştirilmesi ve ihtiyaçların karşılanabilmesi için yetimhane olarak kullanılacak binaların durumu sorulurken², gerekirse müslüman köylerde Ermeni çocuklarının bakımlarının sağlanabileceği belirtilmiştir³. Kimsesiz kalan çocukların bakımını üstlenen Darüleytam'ın hizmetlerini de belirtmek gerekmektedir. 25 Kasım 1914'te kurulan, 1915 yılından itibaren faaliyete geçen ve önceleri İttihat ve Terakki fırkasına bağlı olarak faaliyet gösteren Darüleytam savaş yıllarında ailelerini kaybeden çocukların bakımını üstlenmiştir. İstanbul'da ve bazı şehirlerde açılan yetimhanelere çocuklar yerleştirilmiştir. Kısa süre içerisinde bu çocukların sayısı 16.000'e ulaşmıştır. Yetimhaneler, savaşın uzaması ve yaşanan problemler nedeniyle 2 Nisan 1917 tarihli bir kararla devletin himayesine alınmıştır. Bir defaya mahsus olmak üzere 150.000 lira nakit ve 500 dönüm arazi tahsis edilmiştir. Daha sonra çıkarılan ek bir kararla posta, telgraf, tütün ve içki vergilerinden düzenli gelir sağlanmıştır⁴. Hükûmet, Ermeni yetimleri için aldığı tedbirleri vilâyetlere bildirmiştir. Yine bir yazıda Ermeni çocuklarının yetimhanelere gönderilmesi, bu tedbirin yeterli olmaması halinde çocukların Müslüman ailelerin yanına yerleştirilmesi ve ihtiyaçlar için çocuk başına ayda 30 kuruş tahsi-

¹ Tefvik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul 1971, s.119.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 54/150.

³ BOA, DH.ŞFR, 54-A/325.

⁴ Hidayet. Y.Nuhoglu, "Darüleytamlar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, VIII, 521.

satın ayrılmasının istendiği görülmektedir⁵. Bu dönemde ilgilenilmesi gereken çocuk sayısı Darüleytam'ın olanaklarını gerçekten zorlamaktaydı. 1917 yılında kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hilal-i Ahmer gibi kuruluşlar savaşın ve yaşanan karışıklıkların mirası olan kimsesiz çocuklara yardım etmeye başlamışlardır. Bu gibi faaliyet yürüten kuruluşlardan biri de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'dir. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin amacı Müslüman Osmanlı Kadınlarını çalışma hayatına dahil edebilmektir. Bununla birlikte Anadolu'dan İstanbul'a gönderilmeye başlanan çocuklarla da ilgilenmiştir. Savaş yıllarında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ilk olarak Anadolu'dan gönderilen 750 çocuğu İstanbul'daki şubelerinde barındırmıştır. Fakat daha sonra 1.800 çocuğun daha gönderileceği haber alınınca, bu çocuklarla ancak geçici bir süre ilgilenmek mümkün olabileceğinden cemiyet Dahiliye Nezareti'ne başvurarak bu çocukların evlere ve işyerlerine yerleştirilmelerini teklif etmiştir. Osmanlı Devleti'nin her yerinden gelen çocukların etnik kimliklerini tespit etmek bazen çok zor olmaktadır. Erkek çocukların sünnetli olup olmadığına bakılarak bir ölçüde bunu anlamak mümkün iken kız çocukları için, yaşı küçükse ve şivesinden de bir şey anlaşılıyorsa bu mümkün olamamaktaydı. Anlaşıldığı kadarıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yetim olarak kendisine gönderilen bazı Ermeni çocuklarını da savaş yıllarını güvenli bir ortamda geçirebilmeleri için Türk ailelerin yanına yerleştirmiştir⁶. Bu durum Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeni çocuklarının Türkleştirilmek amacıyla ailelerin yanına verildiği suçlamalarına neden olmuştur⁷. Daha Mütareke imzalanmadan önce tehcir edilenlerin geri dönüşleri kararlaştırılmıştı. Ermeniler eski yerlerine dönmeye başlarken, hükümet vilayetlere gönderdiği bir tamim ile müslüman ailelerin yanında bulunan hristiyan çocukların akrabalarına veya cemaatlerine teslim edilmesini istemekteydi⁸. Hükümet, yetimhanelerde ve evlerde bulunan Ermeni çocuklarının talep olması halinde ait ol-

⁵ BOA, DH.ŞFR, 63/142.

⁶ **Hadisat**, 24 Teşrin-i evvel 1918, "Ermeni gazetesi Jamanak, Ermeni yetimlerin İstanbul'da yetimhanelere yerleştirildiğini ve bazılarının Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından ailelerin yanına yerleştirildiğini yazarak bunların şimdi Kumkapı Ermeni kilisesine tesliminin gerektiğini belirtmekteydi".

⁷ Yavuz Selim Karakışla, "Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: Ermeni mi, Türk mü?", **Toplumsal Tarih**, Eylül 1999, sayı:69, s.46-49.

⁸ **İkdam**, 22 Teşrin-i evvel 1918; **Vakit**, 22 Teşrin-i evvel 1918; **Hadisat**, 23 Teşrin-i evvel 1918.

dukları cemaate ve akrabalarına teslim edilmesi için sürekli talimatlar göndermiştir. Yetimhanelerdeki Ermeni çocuklarının akrabaları tarafından alınabilmesi için Dahiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne yazı yazılmıştır⁹. Mütareke sonrasında ortaya çıkan en karmaşık meselelerden birisi yetimlerin durumu olmuştur. Bu dönemde yetim karmaşası had safhaya ulaşmıştır. Patrikhane ve Ermeniler, Ermeni çocuğu olduğu iddiasıyla Türk çocuklarına talip olmaya başlamış, şayialar ve asılsız açıklamalar birbirini takip etmiştir. İtilaf devletlerine başvuran Ermeniler ve Rumlar her türlü talebi iletebilmekteydiler. Özellikle İngilizler, Ermenileri her konuda kayırırken Türklerin haklı olmasını pek önemsememekteydiler. Can ve mal güvenliği tehdit altındaydı ve her an bir eve İngilizlerle, Ermenilerin gelmesi ve evdeki bir Türk çocuğunu Ermeni olduğu iddiasıyla almaları tehlikesi vardı. Bu dönemde İngiltere'nin uyguladığı politika Calthorpe'ın tabiriyle “*hiçbir Türk'e hiçbir yardımda bulunmamak*” şeklindeydi¹⁰. Bu arada zaman zaman İtilaf devletleri yetimhane olarak kullanılan bazı binaların boşaltılmasını istemekteydi. Bu gibi durumlar ve yetim sayısının fazla olması çeşitli sıkıntılara yol açmaktaydı. Mesela 17 Kasım 1918 tarihinde Bebek'te bulunan yetimhane boşaltılmış ve burası Fransız rahibelere tahsis edilmiş ve burada bulunan yaklaşık 1.200 kadar çocuk Ortaköy'deki Hatice Sultan yalısına nakledilmiştir¹¹. Yalının yetersiz kalması üzerine Kağıthane'de Çağlayan Kasrı'nın da yetimlere tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Anadolu'dan İstanbul'a sürekli yetim gönderildiği görülmektedir. Yine bir habere göre, İstanbul'a gelecek 750 yetimin nereye yerleştirilebileceği düşünülmekteydi. Ayrıca Anadolu'daki yetimhaneler ile ilgili önemli kararlar alınmaktaydı. Şöyle ki, Edirne, Bursa, Konya ve Kırklareli şehirlerinde birer yetimhane bırakılması ve diğerlerinin lağv edilerek İstanbul'a nakli kararlaştırılmaktaydı¹². Mütareke döneminin karmaşası

⁹ **Vakit**, 23 Teşrin-i evvel 1918, “Darüleytamlardaki Ermeni talebe....haber aldığımızı göre darüleytamlarda bulunan Ermeni çocuklarının da akrabaları tarafından taleb vukuunda iadesi hususu Dahiliye Nezaretinden ayrıca Maarif Nezaretine yazılmıştır”.

¹⁰ Zekeriya Türkmen, “İşgal Yıllarında İstanbul'daki Uygulamalar: Mütareke Döneminde Ermeniler Tarafından Türk Çocuklarının Kaçırılması ve Hristiyanlaştırılması”, **Kök Araştırmalar**, Güz 2000, c.2, sayı:2, s.267-268.

¹¹ **İkdam**, 17 Teşrin-i sani 1918.

¹² **İkdam**, 20 Teşrin-i sani 1918.

esnasında bazı aksaklıklar da olmuştur. Basında yetimlerle ilgili çıkan bazı haberler gerçekten üzüntü vericidir. Mesela bir haberde, şehirde perişan ve sefil vaziyette bazı çocukların olduğu ve bunların çoğunluğunun şehit çocukları olduğundan bahisle bu çocuklarla ilgilenmek için hükûmet, zenginler ve cemiyetler göreve davet edilmekteydi¹³.

27 Kasım 1918 tarihli bir habere göre hükûmet, patrikhaneden kimlerin nezdinde yetim bulunduğu ve henüz teslim edilmediğini açıklayan bir cetvel hazırlamasını istemiştir¹⁴. Patrikhaneden Polis Müdüriyeti'ne verilen bir cetvelde üç yetim gösterilmiştir. Yine habere göre, nerede yetim bulunduğu dair malumat alınırsa oraya cetvel takdim edileceği belirtiliyor ve Enver Paşanın Küçükçekmece'deki çiftliğinde elli kadar yetim bulunduğu rivayeti dile getiriliyordu¹⁵.

Yetimlere yardımcı olmak için yabancı ülkelerden de destek söz konusuydu. Bu ülkelerin başında Amerika gelmekteydi. Fakat anlaşıldığı kadarıyla bu yardımlar sadece Ermeni yetimleri kapsamaktaydı. Bir başka haberde Amerika Salib-i Ahmer'inin Ermeni yetimleri için erzak ve giyecek gönderdiği bildiriliyordu¹⁶.

8 Ocak 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan yazıda Makriköy'de islâm hanelerinden alınan kızların isim listesi belirtilmekteydi. Bu kızlardan bazıları müslüman olduğunun anlaşılmasıyla

¹³ **Hadisat**, 20 Teşrin-i sani 1918, "Zavallı çocuklar. Bu günlerde şehrimizin ötesinde berisinde sefil ve perişan bir çok çocuklar gözükyor. Hiç şüphe yok ki bu biçare mahlûkların ekserisini evlâd-ı şühedâ ve her türlü himayeden mahrum çocuklar teşkil ediyor ki İstanbul'da yegane medar-ı hayatımız olan bu zavallılara bakmak hayat-ı içtimaiyyemize aid en büyük ve mecburi vazifelerden biridir. Hükümetimizi, ağınyâmızı, himaye-i etfal cemiyeti ve elhasıl bütün milleti bu mukaddes vazifenin ifasına davet ediyoruz".

¹⁴ **Vakit**, 27 Teşrin-i sani 1918, "Eytam meselesi. Kimlerin nezdinde yetim bulunduğunu ve resmen müracaat vaki olduğu halde henüz teslim edilmediğini mübeyyin olmak üzere bir cetvel ihzarı lüzumu hükümetçe Ermeni patrikhanesine bildirilmiş olduğundan peyderpey patrikhaneye verilen malumata binaen lazım gelen bu cetvelin derdest-i tanzim bulunduğunu Ermeni gazeteleri yazıyorlar".

¹⁵ **Hadisat**, 28 Teşrin-i sani 1918, "Ermeni Etfal-i Yetimesi. Nezdinde etfal-i yetim bulunanların bir cetvelinin tanzimi lüzumu Polis Müdüriyeti tarafından patrikhaneye bildirilmiş idi. Şimdilik patrikhane tarafından üç yetim için bir cetvel gönderilmiştir. Nerede etfal-i yetime bulunduğu dair malumat alındıkça patrikhaneden lazım gelen cetveller makam-ı âidine takdim edilecektir. Ermeni gazeteleri patrikhane tarafından bu babda icab-ı icra olunduğu cihetle hükümetçe dahi nereye yetim teslim edilmiş ise oralardan bir cetvel talep edilmesi lazım geldiğini yazıyorlar. Rivayete göre Enver Paşa'nın Küçükçekmece'deki çiftliğinde elli kadar yetim bulunuyormuş".

¹⁶ **Vakit**, 27 Teşrin-i sani 1918.

daha sonra iade edilmiş, ayrıca Ermeni oldukları anlaşılan yetimler Patrikhane'ye teslim edilmişlerdi¹⁷. 16 Ocak 1919 tarihli haberde Polis Müdüriyeti'nden yapılan açıklamada kimin nezdinde Ermeni çocuğu varsa 1 hafta içinde Polis merkezine teslim etmesi gerektiğinin bildirildiği, yapılacak şikayet ve müracaatların Polis Müdüriyeti'ne olması gerektiğinin açıklandığı haber veriliyordu¹⁸. 18 Ocak 1919'da vilayetlere gönderilen yazıda, Ermeni yetimlerin Ermeni cemaati olan yerlerde onlara tesliminin gerektiği bildirilmekteydi¹⁹.

19 Ocak 1919 tarihinde Amiral Webb'in İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı mektuptan, o yıllarda Türk ailelerin ne gibi bir tehlike yaşadıkları, kendi çocuklarının her an alıkonulacağı endişesini taşıdıkları ve bunda haklı oldukları anlaşılmalıdır. Webb mektubunda vali atamalarının, basın, demir yollarının kendi kontrollerinde olduğunu, hapishanelerdeki Ermeni ve Rumları serbest bıraktıklarını, Ermeni kız ve kadınlarını Türklere ait evlerden diledikleri gibi kurtardıklarını(!), istedikleri her şeye el koyduklarını itiraf etmekteydi²⁰. Bu sırada milliyetleri konusunda ihtilaf olmayan Ermeni yetimlerin Ermeni müesseselerine teslim edildiği görülmektedir. 3 Şubat 1919 tarihli haberde Konya'da inceleme yapmaya giden heyet beraberlerinde 20 Ermeni yetimi getirmiştir²¹.

Hükûmet, gönderdiği talimatlarla müslüman ailelerin yanında veya resmi ve hususi müesseselerde bulunup da şu ana kadar cemaatlerine teslim edilen Ermeni yetimlerinin sayısının bildirilmesini istemiştir²². Savaş yıllarında kimsesiz kalan Ermeni yetimlerinden bazıları müslüman ailelerin yanına yerleştirilmişti. Mütareke'den sonra bu çocuklar talep olursa akrabalarına teslim edilmekteydi. Bu sırada hükümet, bazı çocuklara talep olmasına rağmen evlerdeki çocukların yetimhanelere gönderilmesini iste-

¹⁷ **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, Ankara 1994, s.196-202.

¹⁸ **Yeni Gazete**, 16 Kanun-ı sani 1919.

¹⁹ BOA, DH.ŞFR, 95/163.

²⁰ Z. Türkmen, a.g.m., s.268-269.

²¹ **Atı**, 3 Şubat 1919, "Konya'daki muhacirin heyeti. Konya'daki Ermeni muhacirlerinin tetkik-i ahvali için Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi'nden gönderilen heyet ahiren ikmal-i tahkikat eyleyerek avdet etmiştir. Heyet beraberinde 20 kadar Ermeni eytamı getirmiş ve bu çocuklar Ermeni müessesat-ı hayriyelerine tevdi olunmuştur".

²² BOA, DH.ŞFR, 95/264.

miştir. Herhalde bundan amaç, çocukların ailelerce alıkonulduğu suçlamasından kurtulmak olmuştur. Yine anlaşıldığı kadarıyla çocukların çoğu alıştıkları insanlardan ayrılmak istememektedirler. Bu yüzden gönderilen yazılarda çocukların arzularına bakılmaksızın yetimhanelere teslimi ifadesi kullanılmaktadır. Kayseri mutasarrıflığına çekilen telgrafta müslüman ailelerin yanındaki Ermeni çocuklarının komisyonlara tesliminin gerektiği belirtiliyordu²³. 5 Şubat 1919 tarihinde Canik mutasarrıflığına, muhacirin yetimhanesine yerleştirilen sekiz Ermeni kızına iyi davranılması ve iaşe ettirilmesi, evvelce yanlarında buldukları müslüman ailelerin yanına gitmelerine müsaade edilmemesi talimatı verilmekteydi²⁴. Yine verilen talimat ile Ermeni yetimlerin Ermeni cemaatine teslimi, cemaat teşkilatı olmayan yerlerde resmi makamlara gönderilmesi istenmekteydi²⁵. Canik mutasarrıflığına gönderilen şifrede Fatsa kazasında müslüman ailelerin yanında bulunan 13 Ermeni kız çocuğunun Samsun yetimhanesine teslim edilmesi gerektiği bildirilirken²⁶, bir başka yazıda ise müslüman ailelerin yanında bulunan Ermeni yetimlerinin rıza ve muvafakatlarına bakılmaksızın hemen cemaatlerine teslimi hususu belirtilmekteydi²⁷.

Hükümet, milliyeti belirsiz çocukların durumunu aydınlatmak için de faaliyet göstermiştir. 17 Şubat 1919 tarihli haberde Polis müdüriyetinin İtilaf zabıtasıyla beraber çalışarak milliyeti şüpheli olanların durumunu ortaya çıkaracağı belirtilerek, bu husus ile meşgul olmak için polis müdüriyetinde bir daire oluşturulacağı bildiriliyordu²⁸. Müslüman yetimlerin gayri müslim olduğu iddiasıyla talep edilmesi ve alıkonulmaya başlanması üzerine vilayet ve mutasarrıflıklara 20 Şubat 1919 tarihinde yazılan yazıda uyarılarda bulunulmuştur. Resmî ve özel müesseselerle, müslüman hanelerde olan gayri müslim yetimlerin akrabalarına ve cemaatlerine tesliminin kararlaştırılmış olduğu fakat bu esnada müslüman olan çocukların hristiyan cemaatlerce alınmasına karşı tedbirli olunması ve bu hususa dikkat edilmesi istenmekteydi²⁹.

²³ BOA, DH.ŞFR, 96/76.

²⁴ BOA, DH.ŞFR, 96/77.

²⁵ BOA, DH. ŞFR, 96/86.

²⁶ BOA, DH.ŞFR, 96/96.

²⁷ BOA, DH.ŞFR, 96/210.

²⁸ **Yenigün**, 17 Şubat 1919.

²⁹ BOA, DH.ŞFR, 96/248.

16 Nisan 1919 vilayetlere gönderilen yazıda Ermeni çocuklarının iade-lerinin herhangi bir zorluğa sebebiyet vermeden gerçekleşmesi ve bu konuda ihmali olacak memurların ağır bir şekilde cezalandırılacağı ifade edilmekteydi.³⁰ 20 Nisan 1919'da Polis Müdüriyetinden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda Konya Öksüz Yurdu talebesi olan İsmail'in Ermeni olduğu iddiasıyla İngilizler tarafından İstanbul'a sevk edildiği, tahkikat neticesinde Ermeni olmadığına anlaşıldığı bildirilmekteydi³¹. Daha önce de belirtildiği gibi kimliği meçhul yetimler arasında kız çocuklarının durumu oldukça belirsizdi ve asıl tehlikeyi özellikle onlar yaşamaktaydı. Bu arada İtilaf zabıtalalarının desteğini alan Ermeniler müslüman olduğu bilindiği ve bu konuda resmi evrakları da olduğu halde gerek erkek ve gerekse kız çocuklarını Ermeni olduğu iddiasıyla evlerinden, annelerinin yanlarından toplattırmaktaydılar. Bu mesele giderek büyüyen bir problem haline gelmiştir³². 28 Nisan 1919'da Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen raporda bir Amerikalı, bir Türk ve bir Ermeni kadından oluşan 3 kişilik bir heyet teşkil edildiği, bir hane tutulduğu ve müslüman ailelerin gözetiminde olan Ermeni yetimlerinin Osmanlı polisine müracaata lüzum görmeden İtilâf devletleri polislerinin desteğiyle toplanmaya başlandığı bildirilmekteydi. İki kız çocuğunun Ermeni olduğu iddiasıyla alındığı ve Çengelköy'de Fuçucu sokağı 26 numaradan Yüzbaşı Abidin Bey'in ailesinden alınan Nimet isimli kız çocuğunun da 3 gün patrikhane'de kaldıktan sonra ailesine teslim edildiği bildirilmekte, böyle bir hane ve heyet oluşturulurken hükümetten hiçbir resmi izin alınmadığı hatırlatılmaktaydı³³. 3 Mayıs 1919 tarihli bir haberde Ermeni patrikhanesinde, Ermeni zannıyla tevkif edilmiş bir çok müslüman kızlarının olduğu belirtiliyordu. Bazı örnekler verilmekteydi. Şöyle ki³⁴;

³⁰ BOA, DH.ŞFR, 98/195.

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Muha-sebe Kalem-i (DH.EUM.MH), 190/47, lef 2.

³² Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, İstanbul 1997, V, 58, "... Bunlar işi o kadar büyüttüler ve ileri gö-türdüler ki, karagözlü ve biraz esmer Türk çocukları için sokağa çıkmak adeta tehlikeli olmuştu. Göz-lerine kestirdiklerini alıp götürüyorlardı..."; Cemil Bilsel, **Lozan**, İstanbul 1933, I, 207, "...evler müte-madiyen aranıyor, haremelerin, harâm-i ismetine bin bir bahane ile girenler ne bulurlarsa alıyor, öz Türk çocukları, anaları elinden alınarak, Ermeni papazlarına veriliyor...".

³³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Belgeleri (DH.KMS), 52-2/79, lef 2-3.

³⁴ İleri, 3 Mayıs 1919.

- Çengelköy’de Fuçucu sokağında 26 numaradan Yüzbaşı Abidin Bey’in hanesinden (Nimet) adında bir kız çocuğu alınmıştır. Vaktiyle bunun müslüman olduğu gazetelerde yazılmış ve Patrikhanede dahi islâm olduğu üç günlük tahkikattan sonra anlaşılarak polis müdüriyetine iade edilmiştir.

- Papaz Hamayak Efendi tarafından Ermeni zannıyla Gevri namında bir kız çocuğu alınmış ve İhtiyat Küçük Zabıt Mektebi’nde bulunan biraderine bile gösterilmekten imtina edilmiştir.

- Nureddin Efendinin (Afife Canan) ismindeki kız çocuğu da alınmıştır. Halbuki bu kızın 325 senesinde çıkarılmış Tezkere-i Osmaniyesi bile mevcuttur.

- Ortaköy’de Doktor Necib Beyin hanesinden (Kevser) namındaki kız çocuğu da alınmıştır.

6 Mayıs 1919’da Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti’ne çeşitli hanelerden çocukların Ermeni oldukları iddiasıyla toplandığını yazmaktaydı³⁵. 7 Mayıs 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne gönderilen bir yazıda şu anda Ortaköy’de oturan İpsala eski kaymakamı Refik Beyin evinden 6 yaşındaki bir kızın alındığı oysa İpsala’nın köylerinde bu kızın müslüman erkek kardeşleri olduğu ve yine Üsküdar’da Papas Hamayak’a gönderilen diğer bir kızın da Müslüman olduğunun anlaşıldığı ve Polis Müdüriyeti’nce çocukların iadelerinin istendiği belirtilmekteydi³⁶. 20 Mayıs 1919’da Polis Müdüriyeti’nden Dahiliye Nezareti’ne yazılan yazıda Ermeni patrikhanesinin takririnde yer alan yetimlerden Hediye isimli kızın toplama memurlarından Bogos Efendiye teslim edildiği İzmit Bahçecik yetimhanesinden gönderilen dört çocuktan Osman isimdeki çocuğun müslüman olduğunu tespit eden babası ve annesinin mektubu olduğu için iade edildiği, Çamlıca yetimhanesindeki Şahantuk ve Üsküdar’da Binbaşı Kazım Beyin evinde bulunan kızların yaşlarının 20’den fazla olması sebebiyle hareket ve tercihlerinde serbest oldukları, Karabet Müsteciyan hakkında haberleşmelerin devam ettiği ve hali hazırda nerede olduğunun anlaşılamadığı ve Has-

³⁵ BOA, DH.KMS, 52-2/79, lef 7/2.

³⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare-i Umûmiye Belgeleri (DH.İ.UM), 19-7/1-5, lef 9.

köy'deki Ali'nin yanındaki kız hakkında şu ana kadar herhangi bir işlem yapılmadığı belirtilmekteydi³⁷. 22 Mayıs 1919'da Polis Müdüriyeti, Dahiliye Nezareti'ne yazdığı raporda yine yetimler hakkında bilgi vermekte ve tehcir esnasında yetim kalan Ermeni çocuklarının hadiselerle bir ilgileri olmadığı ve sadece insani amaçlarla himaye edildikleri ve bunların harp bitince mensup oldukları cemaate teslimlerinin kararlaştırıldığını belirtmekteydi³⁸. Harpten sonra Polis Müdüriyeti'nde Birinci Şube'de milliyetleri belirsiz çocukların durumunu tahkik için araştırma yapıldığı ve bu araştırmaya Patrikhane'den görevlendirilen Çakıryan Efendinin katıldığı açıklanarak, Çakıryan Efendinin Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde bulunan yetimlerin kayıtlı olduğu defteri aldığı ve üzerinde tahrifat yaptığı, bunun amacının bir çok islâm yetimini Ermeni yapmak olduğu, pek çok islâm yetiminin de patrikhaneye götürülerek kötü muamele gördüğü belirtiliyordu. Milliyetleri belirsiz çocukların oluşturulan bîtarafhaneye³⁹ sevkine başlandığı, gösterilen her türlü kolaylığa rağmen, islâm hanımlarının evlerinden alındığından bahsedilmekteydi. Kadıköy'de Ali Yekta Beyin hanesinden Hayriye Hanım'ın alınarak bîtarafhaneye gönderildiği haber verilmekteydi. Bîtarafhanede yapılan kasti ve haksız uygulamalar karşısında burada görev yapan Sadiye Hanım daha fazla dayanamamış ve Şişli komiser muavinliğine yazdığı bir yazıyla son olarak bir çocuğun daha hristiyanlaştırıldığı ve bîtarafhaneden çıkarılarak bir eve götürüldüğü, kendisinin pek çaresiz ve üzgün olduğu, mutlaka bir şeyler yapılması ve bir çare bulunması gerektiğini bildirmiştir. 24 Mayıs tarihinde Dahiliye Nezareti, Sadarete yazarak milliyetleri şüpheli çocukların durumunu tetkik için bir komisyon kurulduğu halde, bazı Ermenilerin cebren islâm hanelerinden çocukları aldığı ve patrikhaneye yahud Şişli'deki bîtarafhaneye götürdüğü ve hristiyanlaştırmaya çalıştıklarını bildirmekteydi⁴⁰. 5 Haziran 1919 tarihli bir gazete habe-

³⁷ BOA, DH.İ.UM, 19-7/1-5, lef 4.

³⁸ "...bazı Ermeni çocukları mezkûr hadisatla alakadar olmamak ve sırf hususi muavenet ve insaniyetle mütehasıs olan islâm aileleri tarafından himaye ile alınarak harb-i umumi nihayetine kadar muhafaza olunmuş ve mütarekeyi müteakib emr-i âli-i nezaretpenahilerine tevfikan mensub oldukları cemaat rüesasına tevdi ve teslimlerine ibtidar olunmuş idi..." BOA, DH.KMS, 52-2/79, lef 6.

³⁹ Milliyetleri belirsiz çocukların durumu anlaşılınca kadar işe ve barınmalarını sağlamak amacıyla Nişantaşı'nda bir ev açılmıştı. Bu evdeki heyette bir Amerikalı, bir Türk ve bir Ermeni kadın bulunmaktaydı., Bkz. Y.S.Karakışla, a.g.m., s.50.

⁴⁰ BOA, DH.KMS, 52-2/79, lef 7/1.

rinde patrikhaneye alınan müslüman çocuklar meselesinin iyice büyüdüğü gözükmektedir. Kayseri'den getirilip İngilizler tarafından Ermeni Patrikhanesine gönderilen 220 müslüman çocuğa Ermeni olduklarını açıklamaları, baba ve anneleri sorulunca da söylemeleri için birer isim öğretmişler ve çocukları teslim almaya gelen polisler çocukları teslim etmemişlerdir⁴¹. Çocuklar hristiyan olmadıklarını açıkladıkları ve din değiştirmedikleri için dövülmüşlerdi. Hatta 10 tanesi hastaneye yatırılacak kadar hırpalanmıştı⁴².

6 Haziran 1919 tarihli gazetede Ermeni patrikhanesinin Türk gazetelelerinde çıkan yazılardan rahatsız olduğu, çocukların müslüman ve dayak yeme olaylarının gerçek olmadığı cihetiyle Ermeni Patriğinin Kapı Kahyası Hamamcıyan Efendi'nin Dahiliye Nezareti'ne giderek protesto ettiği bildirilmektedir. Basın ise milliyetinden şüphe edilen çocukların tarafsız komisyona sevki gerekirken önce patrikhaneye götürüldüğünü ve yazılanların yanlış olmadığını ileri sürmektedir⁴³.

Kayseri'den getirilen çocuklar meselesi Ermeni basınında da yer bulmuştu. Ermeni basını bu çocukların bir kısmının Ermeni yetimi olduğunu ileri sürerek rakamsal bilgiler vermekteydi. Ermeni gazetelerine dayanarak verilen haberde Kayseri'den getirilen 220 çocuk hakkında tahkikat yapıldığı bu çocukların 108'inin Ermeni, 85'inin Türk olduğunun anlaşıldığı ve 27 çocuğun hüviyetleri tespit edilemediğinden bîtarafhaneye nakl olunduğu açıklanmaktaydı⁴⁴. Türk çocuklarının Ermeni olduğu iddiasıyla Patrikhane

⁴¹ **İkdam**, 28 Mayıs 1919.

⁴² **İleri**, 5 Haziran 1919, "Müslüman çocukları el'ân dayak yiyor. Kayseri'den getirilip İngilizler tarafından patrikhaneye teslim edilen 220 müslüman çocuktan 42 tanesi şiddetli dayak yemelerine rağmen müslüman olduklarında ısrar etmişler ve darüleytama iade edilmişlerdir. Bu defa hastahaneye yatırılacak derecede dayak yedikten sonra iade edilen çocuklar on (10) tane dir. Ermeni olmaları kendilerine bisküvi verilmek suretiyle teklif edilen çocuklar tenassur etmediklerinden el'ân şiddetli dayak yemektedirler. Dayak bilumum çocukların huzurunda sıfat-ı ruhaniyeyi haiz memurlar tarafından atılmaktadır. Hatta bu muameleye daha yüksek makamlarında iştirak ettiğini çocuklar ağlaya ağlaya anlatmaktadır...".

⁴³ **İleri**, 6 Haziran 1919, "Ermeni patrikhanesindeki müslüman çocuklar.....müslim olup ta iade edilenler meydandadır. Bunların vücutları eser-i darbtan yer yer berelenmiş ve hatta bir çokları tabib raporu ile hastaneye yatırılmıştır. Bunlar elyevm mevcut iken hala müslüman çocuğu olmadığı ve dayak atılmadığını zikir ile protesto da bulunmak pek çok garip olur..Bir buçuk ay evvel Kadıköyünden alınan ve yirmi iki yaşında olan Cemile Hayriye Hanım dahi el'ân Ermeniler tarafından alıkonulmakta ve cebr ve tazyik edilmektedir. Zavallı Hayriye Hanım üç gün evvel bulunduğu Agob Efendi'nin Şişli'deki hanesinden alınarak Makriköy Ermeni Mektebine gönderilmiştir. Bu hanım katiyen bîtarafhaneye gönderilmemiş ve memure Nezihe Hanım tarafından isticvab edilmemiştir. Bilmiyoruz, Ermeni patrikhanesi bunlara ne cevap verebilecektir? Yoksa bunlar da mı doğru değildir?".

⁴⁴ **Zaman**, 8 Haziran 1919.

tarafından aldırılması hadiseleri ve milliyetlerinde şüphe olan yetimlerle ilgili konular toplumda çok gerginlik yaratmıştır. Rahatsızlıkların artması üzerine Polis Müdüriyeti basın açıklaması yapmak zorunda kalmış ve milliyetlerinde tereddüt olan yetimlerin durumunun aydınlatılması görevinin kendilerinde değil Dahiliye Nezareti ile Eytam Müdüriyeti'nde olduğunu ifade etmiştir⁴⁵.

8 Kasım 1919 tarihinde Hüdavendigar vilâyetine Bursa Ermeni İnas yetimhanesinden kaçan on beş yaşındaki Vartanuş Torosyan ve on beş yaşında Anjel Nişanyan isimli kızların müftünün nezdinde bulunduğu dair Patrikhane tarafından başvuruda bulunulduğu yazılmaktaydı⁴⁶. Hüdavendigar vilayeti'nden 23 Kasım 1919'da yazılan yazıda ise kızlar hakkında verilen bilgilerin doğru olmadığı, birinin islam olduğu ve Hasan Efendi isimli birinin kızı olduğu, diğerinin ise Keskin kazası eski Ceza Müdürü Hüsnü Bey'in manevi kızı olduğu ve tehirden çok önceleri Hüsnü Bey'in nezdinde bulunduğu anlaşıldığı haber verilmekteydi⁴⁷.

Hükûmetin bu dönemde Ermeni yetimhanelerine çeşitli şekillerde kolaylık sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Ermeni mülteci ve yetimleri için düzenlenecek konserlerden Darülaceze'ye ait %10'luk rüsumun alınmaması kararlaştırılırken⁴⁸, bu durum Darülaceze Müdüriyetine bildirilmekteydi⁴⁹. Yine, Ermeni patrikhanesinin Ermeni yetimhanelerine nakdi yardım yapılması talebi değerlendirilerek aylık 1.000 lira yardım yapılması planlanmıştır⁵⁰. Ayrıca Bakanlar Kurulu, Şişli'de Ermeni mezarlığı bitişiğinde bulunan bir arsanın 15.000 liraya satın alınarak Ermeni darüleytamına bağışlanması kararı almıştır⁵¹.

⁴⁵ **Hadisat**, 17 Haziran 1919, "Ermeni Eytamı ve Polis Müdüriyeti", Başta bu günlerde eytam hakkında evrak havadisinde verilen malumat arasında Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nden de bahs edilmektedir. Polis Müdüriyeti milliyetlerinde tereddüt hasıl olan eytamın tayin-i milliyetleri için doğrudan doğruya vazifedar olmayıp bu mesail ile Dahiliye Nezareti ve Eytam Müdüriyet-i Umumiyesi iş-tigal etmektedir. Polis Müdüriyetinin bu cihetten dolayı asayişe taalluk eden mesail ile vazifedar olduğu tavzih olunur. Polis Müdür-i Umumisi Halil".

⁴⁶ BOA, DH.KMS, 50-3/11, lef 1.

⁴⁷ BOA, DH.KMS, 50-3/11, lef 4.

⁴⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 215/6.

⁴⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti Belgeleri (DH.UMVM), 116/47, lef 2/1.

⁵⁰ BOA, MV, 217/112; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bâb-ı âli Evrak Odası (BEO), 344976.

⁵¹ BOA, DH.UMVM, 86/7, lef 4

Yine 1920 yılında Amerikalılar tarafından İstanbul’da yapılan bir araştırmada yetimhanelerdeki farklı milletlerden olan çocukların 3.827 tanesi Ermeni, 2.798 tane de Türk’tü. Ayrıca Katolik kilisesine bağlı yetimhanelerde 171 çocuk vardı ve bunların bir kısmı Ermeni idi⁵². Raporda belirtilen bu rakamlar mutlaka her gün değişmekte ve farklılık arz etmekteydi. Ermeni yazarlar ise bu yıllardaki yetimler konusunda sürekli abartılı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bir yazara göre 1920’nin sonlarına doğru Ermeni patrikhanesi Türk yetimlerinin yarısının hala Ermeni yetimi olduğunu düşünmekteydi. Yine Ermeni raporlarının iddiası 1921 sonlarına kadar 3.000-5.000 kadar Ermeni yetiminin Türklere alındığı şeklindeydi⁵³. Oysa belgeler ve yaşanan hadiseler gerçeklerin farklı olduğunu göstermektedir. Aslında Türk yetimlerinin ciddi bir Ermenileştirme tehlikesiyle karşılaştığı görülmektedir. Yetkililer bu dönemde Ermeni yetimlerinin bir kısmının Türk olduğu konusunda açıklamalarda bulunmuşlardır⁵⁴. Bu konuda verilebilecek bir çok örnek bulunmaktadır. Bir gün Doktor Abdüsselam Paşa’nın hanesinden manevi kızı alınıp Ermeni yetimhanesine götürülür. Kız buradan kaçarak Paşanın evine gelir. Paşa da İngiliz işgal kuvvetleri nezinde olayı protesto eder. Buna rağmen Paşanın manevi kızı hanesinden alınır. Adres bu sefer Bulgar yetimhanesidir. Paşanın bu olayı iç ve dış kamuoyuna anlatmak amacıyla İngilizce, Almanca ve Fransızca mektuplar yazması üzerine, en sonunda İngilizler protestoları durdurmak amacıyla İttihatçı olduğu iddiasıyla Paşa’yı Malta’ya sürmüşlerdir⁵⁵.

Mesela bir başka olay Kuleli Askeri Lisesi’nin bir kısmına Ermeni yetimhanesi olarak el konmasından sonra yaşanmıştır⁵⁶. Kuleli Askeri Lisesi’ne yetimlerin getirilmesinden sonra Amerikalılar Ermeni yetimleri ayrı

⁵² Anna Welles Brown, “İstanbul’da Yetimhaneler”, İstanbul 1920, Ed. Clarence Richard Johnson, M.A., s.199.

⁵³ Levon Marashlian, “Finishing the Genocide Cleansing Turkey of Armenian Survivors 1920-1923”, **Remembrance and Denial**, Ed. Richard G. Hovannisian, Detroit 1999, s.121-122.

⁵⁴ T. Çavdar, **a.g.e.**, s.143

⁵⁵ M.Lütfi İkiz, “Doktor Abdüsselam Paşa ve Ermeniler”, **Ermeni Sorunu Özel Sayısı II**, Mart-Nisan 2001, sayı:38, s.1049

⁵⁶ Kuleli kışlasına 7 Temmuz 1919’da İngilizler tarafından depo ve transit merkezi olarak el konulmuştur. Kuleli kışlasının Ermeni yetimleri mektebi ve Ermeni göçmen misafirhanesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kışlayı İngilizler tamamen 6 Ekim 1923 tarihinde boşaltmışlardır. Bkz., Sırrı Üçer, “Kuleli Askeri Lisesi Tarihçesi”, **Türk Kültürü**, Ağustos 1968, Sayı 70, s. 772-773.

bir binada toplamak isterler. Bir heyet Ermeni çocukları tespit etmek amacıyla sınıfları dolaşır. Burada öğrenci olarak bulunan İrfan, yine kendisi gibi öğrenci olarak Kuleli'de bulunan kardeşi Mehmet'in Ermeni olduğu iddiasıyla seçilmesi üzerine onu kurtarabilmek ve Türk olduğunu anlatabilmek için büyük uğraş vermiştir. Böylece Mehmet şansının yardımıyla Ermeni yetimi olarak götürülmekten kurtulmuştur⁵⁷.

Bu arada Kuleli Askeri Mektebi'ne Ermeni yetimhanesi olarak İngilizlerce el konmasının ayrı bir tartışma konusu olduğu anlaşılmaktadır. Mektebin Ermeni yetimhanesi olması üzerine İngiliz Fevkalade Komiserliği nezdinde yapılan teşebbüste Kuleli talebesi için tahsis olunan Maçka silahhanesinin ve onun karşısındaki hastahane binasının bile talebe için yeterli olmadığı, oysa Kuleli mektebinin yetimhane için büyük kısmının kullanılmadığı, Ermeni yetimhanesi için Beylerbeyi sarayının yakınındaki bina ve Yeniköy'deki Raif Paşa köşkünün kullanılabilceği teklifinin, komiserlikçe olumsuz karşılandığı belirtiliyordu⁵⁸. Yetkililer, Kuleli'deki Ermeni yetimlere farklı yer bulmak için teşebbüslerde bulunmuş ve nihayet uzun uğraşlar sonunda bir mutabakat sağlanmıştır. Mektep ancak bazı şartlarla boşaltılmıştır. 18 Nisan 1922 tarihli mutabakata göre, eski hastahane ile şimdiki hastahane, Beylerbeyi eski Jandarma mektebi ve Beylerbeyi sarayının diğer tarafındaki bina Ermeni eytamına tahsis edilecek ve buraları 7 sene boyunca her türlü vergi ve icardan muaf olarak kullanılacaktır⁵⁹.

9 Ocak 1921'de Polis Müdüriyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan yazıda Ermeni Muavenet-i Milliye Cemiyeti ve İngiliz zabıtası tarafından eski Şeyhülislam merhum Musa Kazım Efendi'nin hanesinden alınan Hacer isimli kızın yapılan tahkikat neticesinde Ermeni olmadığına ulaşıldığı bildirilmekteydi⁶⁰. Mütareke'den hemen sonra başlayan Türk çocuklarının Ermeni olduğu iddiasıyla kaçırılması hadiselerinde sürekli bir artış olmuştur. 13 Ekim 1921 tarihine kadar hristiyan oldukları iddiasıyla müslüman

⁵⁷ İrfan Orga, **Bir Türk Ailesinin Öyküsü**, İstanbul 2002, s.209

⁵⁸ BOA, BEO, 349690.

⁵⁹ BOA, BEO, 353288.

⁶⁰ BOA, DH.İ.U.M, 19-15/1-34, lef 2.

ailelerin yanından alınan çocuklar ve bu konuda yapılan işlemler hakkında hazırlanan cetvel şöyledir⁶¹;

I. kabile ile Kayseri'den gönderilen ve Haydarpaşa'da Ermeniler tarafından el konulan çocukların sayısı	200
II.kabile ile Kayseri'den gönderilen çocuklardan Ermenilerin yanında kalanlar	53
Hristiyan oldukları anlaşıldığı için mensup oldukları Ermeni veya Rum cemaatlerine teslim edilenler	57
Büyük çoğunluğunun müslüman olduğu anlaşıldığı halde iade edilmeyip Ermeni cemaati nezdinde bulunanlar	155
Muhtelif ailelerden alınıp müslüman olduklarının anlaşılmasıyla Ermenilerce iade edilenler	139
II.kabile ile Kayseri'den geldikten sonra Türk olduklarının anlaşılmasıyla darüleytama gönderilen	66
TOPLAM	670

Böylece 13 Ekim 1921 itibariyle hakkında tahkikat ve işlem yapılmış çocuk sayısı 670 olmaktadır.

Yine Dahiliye Nezareti'nin 1921'de bastığı bir broşürde darüleytamlardaki yetimlerle ilgili bir tablo verilmektedir. Buna göre⁶²;

Darüleytam'ca Ermeni olduklarına kanaat getirilerek mütarekeden önce ve sonra velilerine, cemaatlerine ve polise teslim edilen çocuk sayısı	260
Yapılan tahkikat sonucu Ermeni olduğu anlaşılıp teslim edilen çocuk sayısı	59
Bir ve iki yaşında yetim kaldıklarından teşhis edilemeyen bununla beraber Ermenilerce alınan çocuk sayısı	18

⁶¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Evrak Odası Belgeleri (DH.EUM.VRK), 23/118.

⁶² **Cemiyet-i Akvam ve Türkiye'de Ermeni ve Rumlar**, Yay.Haz.Ali Güler, Ankara 2001, s.37-43.

Ermeni oldukları iddiasıyla Darüleytamdan alınıp müslüman olduklarının belli olmasıyla iade edilen çocuk sayısı	42
Müslüman oldukları muhakkak bilindiği halde Ermeniler tarafından alınan ve isimleri değiştirilen çocuk sayısı	14
Kayseri'den gönderilen ve Ermenilerce el konulan dinlerini değiştiremeyince iade edilen müslüman çocuk sayısı	165
Kayseri'den gönderilenlerden Ermeni oldukları iddiasıyla Ermeni darüleytamlarına dağıtılan kimlikleri belirsiz çocuk sayısı	174
TOPLAM	732

Böylece bu rapora göre de hakkında muamele cereyan eden çocuk sayısı toplam 732 olmuştur⁶³.

Türk çocuklarının Ermenilerce kaçırılması 1922 yılında da devam etmiştir. 2 Ocak 1922'de Şeyhülislam Nuri Efendi, Sadarete yazdığı yazıda bir çok müslüman kızın hanelerinden alınarak Patrikhaneye veya Ermeni ve Rum yetimhanelerine nakledildiklerini bazılarının ise hristiyan ailelerin yanına hizmetçi olarak verildiğini belirtmekte ve bu hale bir son verilmesi için sürekli şikayet yapıldığını bildirmekteydi. Ayrıca gönderdiği ekte velileri tarafından yapılan şikayetler ve çocuk hakkında bilgi içeren bir liste verilmekteydi. Listede belirtilen çocuklar hakkında kısaca şu izahatlar yapılmaktaydı⁶⁴;

- Dilekçe veren kişi Hafize Hanım. Süleyman ismindeki oğlunun Kuleli Mekteb-i İdadisinde iken bir sene önce hristiyanlara mahsus serpuş (şapka) ve boynunda salib (haç) ile geldiği ve şu an Adadaki Ermeni eytamhanesinde olduğunu belirtiyordu.

Çocuğun nerede olabileceği kaydı: Adadaki Ermeni darüleytamında

⁶³ Aynı yıla ait iki tablo arasında rakam farklılıkları göze çarpmaktadır. Yetimhanelere gelen ve ilgili kişi veya müesseselere teslim edilen çocuk sayısı hemen her gün değişkenlik göstermiştir. Dolayısıyla rakamlardaki artış veya azalmaları bu çerçevede değerlendirmek uygun olacaktır.

⁶⁴ BOA, BEO, 352732.

- Dilekçe veren kişi Fatma Leman Hanım. Nesibe isimli çocuğunun hanelerinden Ermeni yetimi olduğu gerekçesiyle müttefik zabıtarınca alındığını bildirerek çocuğunun kurtarılmasını istemekteydi.

Çocuğun nerede olabileceği kaydı: Çocuğun nerede olduğu bilinmiyor. Müttefik zabıtarlarının kayıtlarından hareketle bulunabilir.

- Dilekçe veren kişi Ümmü Gülsüm Hanım. Latife isimli çocuğun muhtelit bir zabıta heyeti tarafından Ermenidir denilerek alındığını, Ermeni olmadığı anlaşılınca Rum Patrikhanesi tarafından makbuzla alındığını belirtmekteydi

Çocuğun nerede olabileceği kaydı: Çocuğun, Beşiktaş Köyiçi Rum kızlar yetimhanesinde 26 numarada Eleni adıyla kayıtlı bulunduğu ve Rum hanelerinden birine hizmetçi olarak verilmesinin muhtemel olduğu

- Dilekçe veren kişi Nazmi Bey, Manevi kızı Fatma'nın İngiliz ve Türk polisleri ile Ermeni tercüman tarafından Ermeni çocuğudur denilerek alındığını belirtip kendisine teslim edilmesini istemekteydi.

Çocuğun nerede olabileceği kaydı: Çocuğun nerede olduğu bilinmiyor. Müslüman olduğuna dair evraklar İngiltere sefaretine iletildi.

24 Ocak 1922'de Sadaret'ten yazılan bir yazıyla mesele izah edilerek çocuklar hakkında Hariciye Nezareti'ne de bu konuda bilgi verilmekteydi.

Bu arada yabancı misyonların ve özellikle Amerikan yardım kuruluşlarının ilgilendiği Ermeni yetimlerin yurt dışına götürülmesi Türk-Fransız ve Ermeni çarpışmaları esnasında gerçekleşmiştir. İngiliz ve Fransızların desteğiyle 3.000 yetim 1920 yılında Kıbrıs'a götürülmüştür. Amerikan yardım kuruluşu Relief, 1921 yılından itibaren Güneydoğu Anadolu'daki yetimler Suriye'ye sevk etmeye başlamıştır. 1922'nin sonunda Relief'in çalışmalarıyla Türkiye'den Suriye'ye götürülen yetimlerin sayısı 8.000 olmuştur ve çoğunluk Ermeni'dir⁶⁵. Böylece Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Güneydoğu'da kurulmuş olan Ermeni yetimhaneleri Suriye'ye taşınmıştır⁶⁶.

⁶⁵ İbrahim Ethem Atnur, **Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi (1915-1923)**, Ankara 2005, s.284-287

⁶⁶ Bkz. Mary Caroline Holmes, **Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)**, Çev. Vedii İlmen, İstanbul 2005, s.169.

2 Aralık 1922'de bir yazışmada Relief'in Ermeni yetimleri İstanbul'dan vapurla götürmesi esnasında Ermeni yetimlerin arasındaki 1.000 kadar çocuğun müslüman olduğu bilgisi üzerine bu çocukların tespit edilip ayrılması istenmiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın yaptırdığı tahkikatta da Kars'taki Ermeni yetimlerin arasından 100 kadar çocuğun müslüman olduğu anlaşılmıştır⁶⁷.

Mütareke döneminin karmaşık ortamında Ermeni yetimi olduğu iddiasıyla Türk çocuklarının alınması meselesi Türk toplumunda büyük üzüntüye sebep olmuştur. Bu arada kendini ifade edemeyen ve kimsenin sahip çıkamadığı bazı Türk çocukları ne yazık ki Ermeni yetimhanelerinde büyümek zorunda kalmıştır. Yetimler meselesi uzun bir süre gündemi meşgul etmiştir. Türk basınının gösterdiği tepki ve hükümetin konuya daha fazla eğilmek durumunda kalması pek çok Türk yetimini muhtemel bir Ermenileştirme akıbetinden kurtarmıştır.

1962 yılında Fransız tabiiyetinde olan bir Ermeni karı-koca Türkiye'ye geldiklerinde bir tanıdıklarına şu açıklamayı yapmıştır⁶⁸;

“Efendim, bizim çocuğumuz 15 yaşında tifo oldu ve çok ağır bir hastalık geçirdi. Annem de “Bu çocuk kurtulursa ben gerçeği aileme anlatacağım” diye bir adak yaptı ve oğlumuz kurtuldu. Annem hepimizi topladı ve dedi ki “Beni babanız-babamız da orada Marsilya'daki Ermeni yurdundan aldı ve evlendi. Ben orada yetiştirildim. Ama aslında ben Ermeni değil Türk'üm. Çünkü I.Dünya Savaşında Yugoslavya'dan göçen bir aileyiz. Benim bir abim vardı;Sabri. Bir kardeşim vardı. Ben küçüktüm. Sonra Fransız konsolosluğu bir takım çocukları Ermeni'dir diye alarak Fransa'ya kaçırdı ve beni de bir Ermeni okuluna koydular. Ben de orada kimseye bir şey söyleyemedim. Senelerce bu sırrı gönlümde taşıdım ama şimdi size açıklıyorum”

Sonuç olarak şu söylenebilir. Yetimler meselesi bir dönemin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Savaş esnasında Osmanlı hükümeti, belgeler-

⁶⁷ İ. E. Atnur, a.g.e., s.172.

⁶⁸ Ferhunde Özbay, "1911-1922 yıllarında Anadolu'nun Kimsesiz Kız Çocukları", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Editör:Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul 2003, s.111-112.

de de ifade edildiği gibi Ermeni yetimleri yetimhanelere yerleştirmiş bunlar yetersiz kalınca güvenli bir ortamda bulunabilmeleri için müslüman ailelerin yanına vermiş ve ihtiyaçları için tahsisat ayırmıştır. Yetimlerin güvenliği için düşünülen bu tedbir, Ermeni çocuklarının Türkleştirilmek istendiği iddialarının ileri sürülmesine neden olmuştur. Oysa şu unutulmamalıdır ki, bunun gibi tedbirler sayesinde bir çok Ermeni yetimi savaşın acımasız koşullarında hayatta kalabilmiştir. Savaştan sonra Ermeni komiteler tarafından öldürülen Dr. Bahaddin Şakir Bey (İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinden), Birinci Dünya Savaşı'nda ailelerini kaybeden iki Ermeni yetimini Doğu Anadolu'dan İstanbul'a getirtmiş, bu yetimlerin bakım ve eğitim masraflarını üstlenmiştir⁶⁹.

Her devirde bilinen ve gerçekleşen husus şudur: Bir savaşta ve savaş sonrasında en büyük sıkıntıyı ve acıyı çocuklar yaşamaktadır.

⁶⁹ Arslan Terzioğlu, "Yerli ve Yabancı Kaynaklar Işığında Dr. Bahaddin Şakir'in Berlin'de Öldürülmesi ve Ermeni Tehciri Meselesi", **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu**, İstanbul 2001, s.319.